

*Скрыпскі Пётр Іванавіч,
в.Велямічы Столінскага раёну
Берасцейскай вобл.*

3 успамінаў партызана*

На Мерлінскіх хутарах партызаны з'явіліся ў лістападзе 1942 г. Аджкуль яны прыйшлі і дзе жылі было невядома. Яны прыходзілі да людзей выключна ўначы, што-небудзь забіралі і адыходзілі ў невядомым накірунку. На працягу лістапада яны пяць разоў былі ў нас, і кожны раз пасля гэтага мы хадзілі ў сельскую ўправу ў Колбікі даклад-

У беларускай гістарыяграфіі практычна адсутнічаюць успаміны партызанаў, якія імкнуліся распавесці праўду пра партызанскія будні. Звычайна, мемуары “народных мсціўцаў” з’яўляліся выключна сродкам выхавання “савецкага чалавека”. Большасць з іх наогул пісалася не партызанамі, а супрацоўнікамі аддзелаў ідэалогіі органаў КПСС. Прыведзеныя “факты” зрэдку адпавядалі рэальным падзеям мінулага. Жорсткі кантроль з боку камуністычных ідэолагаў не дазваляў нікому паставіць пад сумненне партыйную хлусню. Толькі напачатку 90-х гг. 20 ст. дыктат чыноўнікаў ад ідэалогіі знік (дакладней, часова перапыніўся) і з’явілася магчымасць паказаць непадфарбаваны воблік партызанскай вайны. Аднак хутка высветлілася, што амаль не засталася людзей, якія маглі б пчыра распавесці пра будні партызанскага жыцця і змагання ва ўласных успамінах. Пётр Іванавіч Скрыпскі быў якраз адным з такіх апошніх суразмоўцаў. Падрыхтаваныя да друку успаміны ўяўляюць сабой фрагмент рукапісу *Роздум пра мінулае і сучаснае*, напісанага П.І.Скрыпскім яшчэ ў 1989 г.

Пётр Іванавіч Скрыпскі нарадзіўся ў Мерлінскіх хутарах (20 км на поўдзень ад Давыд-Гарадка) на Палессі 23 лістапада 1920 г. Сям’я была вялікая. Маці нарадзіла 16 дзяцей. Пётр быў малодшым. Закончыў пачатковую школу і марыў працягваць навучанне, каб стаць ксяндзом. Аднак перашкодзіла вайна. 1939 г. быў пераломным у ягоным жыцці. Мары былі расстраляныя нямецкімі і савецкімі войскамі, якія ў верасні 1939 г. сумесна знішчалі польскую дзяржаву. Праз два гады на Палессі з’явіліся ўжо нямецкія акупанты.

У кастрычніку 1943 г. П.І.Скрыпскі пайшоў добраахвотнікам у партызанскі атрад, а ў 1944 г. ужо ваяваў у рэгулярных частках Чырвонай арміі. Быў паранены і дахаты вярнуўся без правай рукі. Пасля вайны працаваў начальнікам паштовага аддзялення спачатку ў Мерлінскіх хутарах, а пазней у вёсцы Велямічы. Меў аўтарытэт і карыстаўся павагай людзей. Самастойна вывучаў расейскую мову, шмат чытаў і рабіў выпіскі з прачытанага. Памёр у верасні 2005 г., пакінуўшы вялізную бібліятэку і чатыры рукапісы разважанняў і ўспамінаў на расейскай мове.

Вядомы вяршаўскі этнолаг Ганна Энгелькінг увосень гэтага году перадала ў рэдакцыю ягоны рукапіс *Роздум пра мінулае і сучаснае*. Рукапіс аказаўся даволі цікавым, і рэдакцыя вырашыла апублікаваць яго фрагменты. З дазволу Марыі Ульянаўны Скрыпскай быў падрыхтаваны да друку “партызанскі” фрагмент успамінаў. Друкуецца ў перакладзе на беларускую мову.

Скрыпскі Пётр Іванавіч. 2002 г.

ваць пра іх прыход. Уначы з 6 на 7 лістапада да нас прыйшла група партызанаў, каля 30 чалавек, і адзін з іх загадаў, каб мы нікому не казалі пра іх прыход. Бацька стаў тлумачыць:

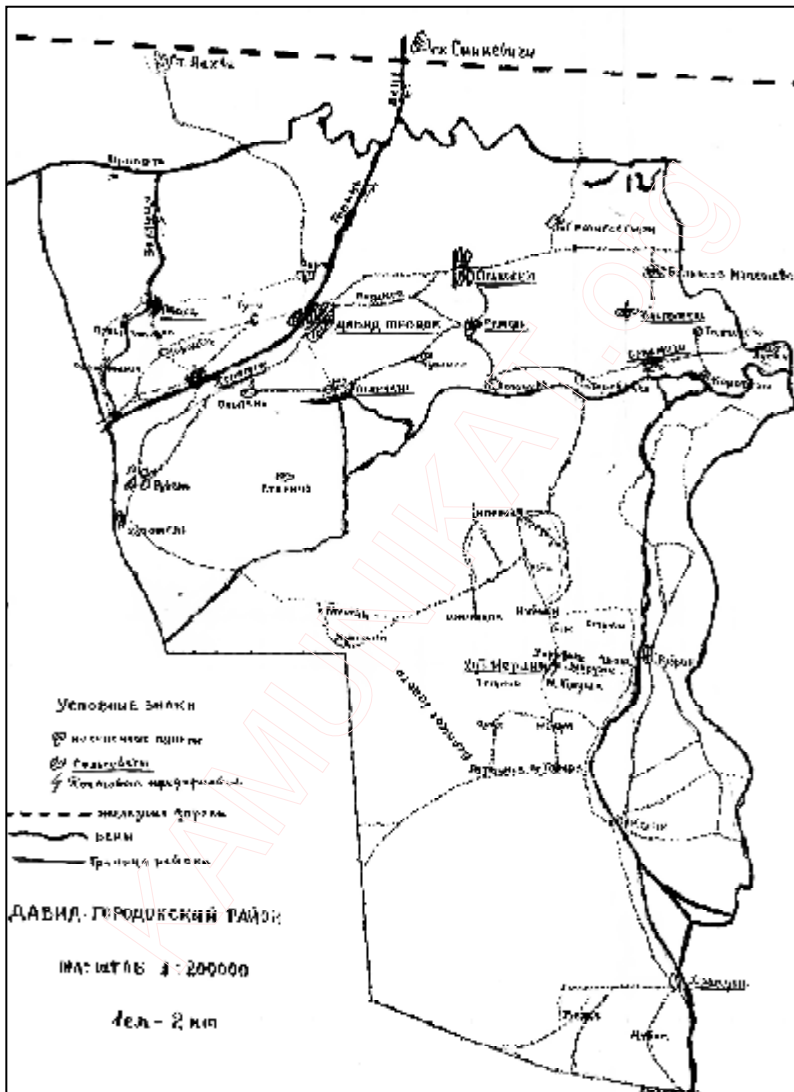
– Калі я не паведамлю, а немцы даведаюцца, што вы ў мяне былі, яны прыдуць і мяне заб’юць.

У адказ прагучала:

– Калі ты не паведаміш, немцы цябе, магчыма, заб’юць, а, магчыма, не заб’юць. А калі ты паведаміш, то я абавязкова прыйду, цябе з сям’ёй заб’ю, а пабудовы твае спялю!

Іншы партызан быў больш памяркоўны. Ён дазваляў паведаміць на трэці дзень. Але першы катэгарычна забараніў гэта рабіць. Пасля гэтага мы не толькі не хадзілі дакладваць у Колбікі, але нікому не прызнаваліся, ні сваякам, ні суседзям, што нехта быў у нас.

4 снежня 1942 г. уначы праз хутары праходзіла каля сотні партызанаў, якія забралі ў Кісялёў і Пінчукоў коней. Калі развіднела, гаспадары пайшлі следам. Яны знайшлі партызанаў ва ўрочышчы Круты бераг каля рэчкі Ствігі. Малады Сцяпан Міхайлавіч Пінчук зразумеў, што сустрэча з “гаспадарамі лесу” даброем не скончыцца. Ён пабег у зараснікі. Партызаны пачалі страляць, але ён здолеў збегчы. Дзмітры Кісель заплаціў жыццём. Толькі 14 лютага 1943 г. быў знойдзены ягоны труп. Гры-

Карта-схема зоны дзеянняў брыгады імя Савецкай Беларусі. Выканаў П.І.Скрыпскі.

зуны павыгрызалі часткі цела. Пасля гэтага выпадку ніхто ўжо не рашаўся хадзіць па партызанскім слядам.

10 снежня 1942 г. падчас эпілогу жажлівага злачынства над жывымі ў прыцемках прыйшлі ў Падрубін партызаны і пагалоўна знішчылі некалькі “паліцэйскіх сем’яў” Тарчылаў і Пытэляў. Была забітая сям’я паліцэйскага Тарчылы Івана Кірылавіча (бацька, маці і дзед), сям’я паліцэйскага Тарчылы Фёдара Максімавіча (бацька, маці, брат Васіль, сваячаніца Тарчыла Домна Каленікаўна), сям’я паліцэйскага Пытэля Рамана Фёдаравіча (сляпы бацька, маці Вера, сястра Надзея, брат Цімафей). Надзея Пытэль, яшчэ дзяўчынка, ратуючыся падчас расстрэлу, залезла пад стол і лавы ў покуці. Там і прыняла яна сваю смерць [...]

31 сакавіка 1943 г. быў забіты партызанамі Фёдар Шпакоўскі. Партызаны забралі яго трох гусей. Калі яны пайшлі, Фёдар пайшоў следам... У Шпакоўскіх было дзесяць зусім малых дзяцей... Тады ніхто нічым не дапамагаў. Усё трэба было здабываць уласным промыслам, і ў кожны рот штодня трэба было нешта пакласці. Але пры гэтым нельга забываць, што ў партызанскіх атрадах, колькасць якіх пастаянна ўзрастала, ніхто не сеяў, не араў і не здымаў ураджаю. Партызаны завялі і ім неабходна было нешта есці... Трэба мець на ўвазе, што ва ўзнікшай мясновай партызанскай зоне ўсе пастаўкі немцам перапыніліся з 1943 г. І калі з вёсак у наваколлі Давыд-Гарадка забіралася харчаванне, скаціна ды іншае, як партызанамі, так і немцамі, то ўсё гэта было ненарміраваным. Забіралі па абставінам.

Напрыканцы траўня 1943 г., г.зн., калі на Мерлінскія хутары прыйшла партызанская група Тамілава і сфармаваўся мясцовы партызанскі атрад імя Чкалава (пазней – брыгада імя Савецкай Беларусі), партызанамі была ўстаноўлена мясцовая цывільная ўлада. У пэўнай ступені яна нарміравала пастаўкі харчавання партызанам з кожнага двара. Да гэтага ўсё рабілася стыхійна, прычым іншым разам забіралася астатняе [...]

У хаце ўдавы Бут-Гусаім Кацярыны Фёдараўны і яе сына партызаны знайшлі дзяху з салам. Гэта быў запас на ўсю зіму. Старуха, калі зразумела, што застанецца без скароннага, села на дзяху і не дазваляла сябе здымаць. Адзін з партызанаў стрэліў у яе надгалавою. Пасля гэтага сын Мікалай Андрэевіч сам сцягнуў маці з дзяхы са словамі:

– Ты, мама, мне даражэй за гэтае сала і мяса.

Летам 1943 г. група партызанаў зайшла да Кажаноўскіх паесці. У Кажаноўскіх быў тайнік з малочнымі прадуктамі. Але партызанам яны сказалі, што нічога не маюць. Партызаны хутка знайшлі тайнік, узялі колькі ім было патрэбна. Астатняе вылілі, а посуд пабілі...

Бывала па-рознаму. Я нядаўна знайшоў пачку акупацыйных грошаў і па сваім запісам устанавіў, што гэта партызаны заплацілі 90 марак

за 6 авечак і 4 кг солі. Іншым разам яны заплацілі за карову 600 карбованцаў, іншым – за кабана 400 карбованцаў і за 4 кг яровага жыта 120 карбованцаў. Усе гэтыя грошы ператварыліся ў макулатуру [...]

24 снежня 1942 г. ад поўначы да вечара мы чулі на паўднёвым усходзе кулямётныя і гарматныя выстралы. Гэта вялі бой з гітлераўцамі ў в. Бухна партызаны брыгады Каўпака [...] Пасля бою ў в. Бухна яны лясамі і балотамі праз Обзаў, Рубрын выйшлі да Мерлінскіх хутароў і тут размеркаваліся на ноч [...] Упершыню мы ўбачылі ў іх аўтаматы ППШ, было 7 гарматаў калібрам 45 мм. На Мерлінскіх хутарах каўпакоўцы за выключэннем сена і бульбы нічога не бралі ў гаспадароў. Праўда, лёгка апранутыя хлопцы хацелі забраць мой козух, але я, маючы ўжо пэўны вопыт, здолеў схаваць яго. Менш чым праз год ён мне вельмі прыдаўся ў партызаных [...]

Гэта ўжо не былі “начныя госці”, што дзейнічалі прыхавана, гэта наступала вялізарнае войска, а паколькі знаходзіліся ў глыбокім тыле ворага, то дзейнічалі асцярожна. Усебакова дзейнічала выведка, выстаўляліся пасты і патрулі. Раніцай злучэнне Каўпака накіравалася на Давыд-Гарадок і заняло навакольныя вёскі. У гэтых вёсках па загаду акупантаў сяляне адкармлівалі свіней на здачу. Багацейшыя трымалі аднаго “кормніка”, бяднейшыя – аднаго на дзве-тры гаспадаркі. Каўпакаўцы рэквізавалі ўсіх “кормнікаў”, не пытаючы дазволу ў немцаў. Яны не мелі солі і планавалі здабыць яе ў Давід-Гарадку, але малады гарэзлівы партызан зайшоў ва ўправу ў Альшанах, убачыў тэлефон і патэлефанаваў у гестапа. Загадаў немцам рыхтавацца да сустрэчы дзеда з лесу. Камандаванне выругала хлопца, але з-за гэтага здарэння не рашылася на штурм горада. А немцы між тым акапаліся вакол самых казармаў. Горад яны нават не думалі абараняць. Пазней, калі партызаны даведаліся пра гэта, то вельмі шкадавалі, што пераацанілі сілы праціўніка. Каўпакаўцы па лёдзе перайшлі Прыпяць і зніклі з нашага зроку.

Пасля Каўпака на Мерлінскія хутары прыйшло злучэнне Сабурава [...]

Усе коні, якія былі ў мерлінцаў, пайшлі на партызанскую службу. Узамен партызаны пакідалі да смерці загнаных, стомленых, часцяком параненых і пакалечаных коней. Калі ж раны загойваліся, а конь набіраў вагу, яго ізноў выменьвалі, а іншым разам проста забіралі. Хутаране звыкліся з гэтакім становішчам і нават не абураліся. Затое жыхары вёсак, дзе партызаны бывалі радзей, доўга сумавалі па забраных конях. Калі сустракалі хутаранаў, то распытвалі, ці не бачылі яны коней, і ўсё спадзяваліся на іхвяртанне. Калі ж у нас утварылася летам 1943 г. партызанская зона, то партызаны, што ехалі з вёсак з наваколля Давыд-Гарадка на рэк-

візаваных конях, часцяком за самагон пакідалі якога-небудзь захудалага коніка гаспадару [...]

Для мясцовага насельніцтва наступіў трывожны час. Партызаны то прыходзілі, то знікалі. На ўсходзе праз былую мяжу было відаць полымя пажараў. Удзе нь дымавыя аблогі закрывалі палову неба. Дайшлі звесткі, што спалення вёскі Тонеж і Слабада. Пры гэтым і карнікі неслі страты. Партызаны з засады знішчылі іх некалькі дзесяткаў. Некаторыя сем'і мерлінцаў пайшлі жыць у лес, тыя, што жылі пры дарозе, перабраіся да суседзяў з “цішэйшых” мясцінаў. Некаторыя з'ехалі ў вёскі.

Найбольш пастрадала вёсачка Рубрын. Альбо таму, што каўпакаўцы пасля боя ў Бужы прайшлі праз яе ўсёй армадаю, альбо таму, што сярод раскіданых хутароў на ўвесь раён гэта было адзінае, хоць і невялікае ў 30 двароў, пасяленне, але Рубрын перажыў шмат чаго. 27 студзеня 1943 г. тут вялі бой партызаны з карнікамі. Потым дзве карныя экспедыцыі цалкам спалілі вёску. Да таго ж яна яшчэ і падвяргалася бамбардзіроўкам з паветра. Партызаны, што знаходзіліся ў глыбокім нямецкім тыле і не мелі баз снабжэння, не малі весці працяглых баёў. Яны малі біць ворага з засады або наносіць немцам страты, дзякуючы нечаканым ударам. 27 студзеня пасля перастрэлкі партызаны адступілі. Карнікі малі без пакарання рабіць сваю “чорную справу” – паліць будынкі і забіць людзей, якія не здолелі схавацца. Былі забітыя Іван Паўлавіч Масло, Браніслаў Масло, Аляксандр Кірэлавіч Рафаловіч, Масло Варвара (маці), Броня і Леанід Паўловічы (дзеці), Сцяпан Аляксандравіч Масло (бацька), Кацярына Адамаўна (маці), Аляксандр, Мальвіна і двое малых дзетак. Усяго 12 чалавек.

Масло Іван Паўлавіч разам з Рафаловічам Аляксандрам, былым лесніком, падчас бою хаваліся на беразе р.Ствігі. Калі бой заціх і ў паветра пачаў ўздывацца дым пажараў, Масло са словамі *Не вытрымаю, пайду прасіць, каб не палілі хату!* падняўся на ногі, і ў гэты самы момант быў застрэлены напавал і пакаціўся ўніз. Браніслаў Масло ў Першую сусветную вайну быў у нямецкім палоне. Некаторае веданне нямецкай мовы давала надзею знайсці паразуменне з карнікамі... Загінуў.

Вёска была спаленая. Застаўся толькі касцёл, плебанія, тры хаты і сарай. Пасля партызанскай начоўкі ў кожнай хаце на падлозе ляжала сена або саломы, на якіх спалі партызаны. Гэтую падсцілку карнікі выкарыстоўвалі для падпальвання. У адной хаце гаспадар хаваўся пад падлогай, дзе ляжала бульба. Тройчы ў хату заходзіў карнік і падпальваў падсцілку, тройчы гаспадар пасля яго адыходу вылазіў з хованкі і гасіў полымя. Так выратаваў сваё жытло. У тым бое быў паранены ў руку Шымон Рафаловіч, які начаваў по тым у Мерліне ў Міхася Кіселя. Праз год з

Кароціч прайшла ў Рубрын на Колкі чарговая карная экспедыцыя. Па дарозе карнікі спалілі ўсе ацалелыя пабудовы ў Рубрыне і некалькі двароў (Цупікаў) за ракою. Чалавечых ахвяраў не было. Усе схаваліся ў лесе. На жаль, той факт, што вёска Рубрын была цалкам знішчаная і загінулі некаторыя яе жыхары, не адзначаны ў Хатыні і не згаданы ў савецкай беларускай энцыклапедыі.

Трэба сказаць, што падчас знаходжання партызанаў у Рубрыне былі выкрытыя і забітыя ўсе троемясцовых паліцэйскіх – Віктар Аляксандравіч Рафаловіч, Аляксей Пашкевіч (рубелец), Валеры Браніслававіч Масло. Таксама быў затрыманы партызанамі Ляўданскі Адам Вікенцьевіч, былы сакратар. Пасля допыту ён босым збег ад партызанаў і, магчыма, хаваўся ў Васіля Канстанцінавіча Кажаноўскага. Маці Зыня хадзіла па хатам і шукала яго. Рафаловіча забілі ў лесе 14 студзеня. Толькі 12 лютага знайшлі яго цела і пахавалі. Уся астатняя сям’я Ляўданскіх – бацька Вінцусь, маці Зыня, сын Уладзімір і дачка Ларыса – пайшлі ў партызаны.

8 – 9 лютага 1943 г. адбыўся бой партызанаў з гітлераўцамі ў в. Храпунь. Да нас дайшлі звесткі, што там загінула 40 немцаў [...] У вёсцы былі забітыя Андрэй Клімавіч Паповіч, 1913 г. нар., Пелагея Дзмітрыеўна Паповіч, 1918 г. нар., Іван Андрэевіч Паповіч (9 гадоў), Сяргей Андрэевіч Паповіч (6 гадоў) Ульяна Марцінаўна Паповіч (Захарыч) (20 гадоў), Аляксандр Антонавіч Гайкевіч (30 гадоў). Іх целы былі скінутыя карнікамі ў студню. Таксама былі забітыя Ціхан Яўменавіч Паповіч (17 гадоў), Сцяпан Парфёнавіч Паповіч (78 гадоў), Тэклія Кантанцінаўна Паповіч, Лук’ян Фаміч Гайкевіч (50 гадоў), Арына Савельеўна Гайкевіч, Ганна Лук’янаўна Гайкевіч (21 год), Марыя Лук’янаўна Гайкевіч (9 гадоў), Фама Мікалаевіч Гайкевіч (82 гады), Марыя Іванаўна Гайкевіч (8 гадоў), Міхась Іванавіч Гайкевіч (2 гады), хлопчык-пастух з Дроздзіна.

Некалькі слоў пра партызанскі быт. З 10 па 18 студзеня 1943 г. у нас і суседзяў была расквартыраваная рота партызанаў атрада імя 24-й гадавіны Чырвонай арміі (камандзір Павел Фёдаравіч Рэва). У нашай хаце пасяліўся камандзір роты. Гэта быў невысокага росту малады энергічны мужчына, які ўдзень заліхвацкі насіўся на коні, палітрук, лейтэнант Ваня і тры жанчыны. Адна з іх інтэлігентная ў блізкіх адносінах з камандзірам роты, другая – баец з вінтоўкай, трэцяя – санітарка Жэня. Ад нас яны пайшлі на Столін, і да нас жа яны вярнуліся. У нас хавалі загінуўшага ў Століне баявога таварыша. 16 лютага 1943 г. партызаны зноў з’явіліся да нас на тры дні. Вялі яны цяжкае баявое жыццё. За гэты час быў захоплены партызанамі Столін, вёска Дамбровіцы, быў бой у Храпуне. У лютым партызаны планавалі нанесці ўдар па Давыд-Гарадку, але перашкодзіла надвор’е. Пасля мароза раптоўна пачалася моцная адліга. Снег

зрабіўся як каша. Палазы саней прабівалі яго наскрозь, да зямлі. Увесь партызанскі транспарт быў на зімовым ходзе. У такім умовах нельга было выпраўляцца ў далёкую дарогу.

У хаце на падлозе на пасцеленай саломе або сене спалі ўсе ўпакат, не расправаючыся, не здымаючы абутку, кожны са сваёй зброяй. Дзяўчыны-жанчыны разам з мужчынамі. Бацька, пагядзеўшы, саступіў свой ложак камандзіру роты, і той спаў на ім, як і ўсе не расправаючыся, разам са сваёй сяброўкай або жонкай. Каля вярнуўся са Століна адзін захмялеўшы баец пачаў прыставаць да камандзірскай жонкі. Камандзір кляў яго *Ты п'яны!* І загадаў зачыніць таго ў свіране. Той крычаў: *Тут бочкі з зернем, усё высыллю!* Сябра арыштаванага абураліся і казаў мне, што калі б такое здарылася падчас бою, то яго адразу б застрэлілі. Трохі пачакаўшы, сябра выпусціў вінаватага са свірану. Той ізноў палез да камандзірскай жонкі, ізноў кляў яго камандзір, ізноў пасадзілі ў свіран. На гэты раз партызана зваліў сон, і ён нікога больш не турбаваў.

У другі прыезд партызанаў, у лютым распалі лазню, партызаны мыліся, а з партызанскай мукі ў дзяжы быў расчынены хлеб. Тапілася печка для выпечкі. Раптам з боку ракі ад хаты Жураўскіх данесліся аўтаматныя стрэлы. Камандзір роты ад прыкрасці кляў страшнымі мацюкамі... у Бога, Хрыста, Маці Багародзіцу... Пытаўся, ці нельга паскорыць выпечку. Адказ маёй маці яго не задаволіў, і ён хадзіў за даведкай да жонкі. На шчасце ўсё скончылася добра. Гэта Жураўскія знайшлі ў лесе партызанскую хованку, дзе знаходзіліся валовыя тушы. Жураўскія паехалі і забралі знойдзенае. Калі на прыцемку вярталіся да хаты, у іх адсутнасць там спыніліся партызаны, і часавы сустрэў іх аўтаматнай чаргой.

Калі партызанскі быт быў цяжкім для мужчынаў, то як усё гэта вытрымлівалі жанчыны?! Мілавідная санітарка Жэня, невысокая ростам, амаль падлетак, трохі вяснушак, не належала да прыгажунь, не сядзела склаўшы руку, у кухні дапамагала гатаваць, але і ёй, як і кожнай жанчыне, хацелася быць прыгожай. І яна наводзіла сабе прыгажосць... Лязом з брытвы, як толькі знаходзілася вольная хвіліна, падразала сабе брові. Мая браціха Юзя падглядзела, як яна, калі ніхто не бачыў, частым грэбнем часала сваю галоўку. Пасля гэтай працэдуры пад грэбнем на стале трашчалі вошы...

Адзенне, асабліва ў зімовы час, у партызан было не адпаведным. У студзені партызан з абморожанымі шчокамі разважаў, што ўжо прайшлі каляды і павінна станавіцца цяплей. Падлетак шынель якога была падшытая ветрам, калі я папрасіў яго занесці цэбар з гарачаю вадою ў лазню, не мог справіцца з ягоным цяжарам. Стоячы каля полымя над катлом з

вадою, ён дастаў з кішэні зашмальцаваны кавалак сала грам на 400, паказаў мне сваё “багацце” і зноў схаваў у кішэню...

Нядаўна прыняты ў партызаны хлопец згубіў поўную сумку патронаў. Калі іх знайшлі і разабраліся, хто згубіў, камандзір кляў яго і казаў, што на Браншчыне па патрончыку збіралі па пояс у вадзе... Пагражаў вінаватага расстраляць, а потым сказаў: *Ідзі да хаты! Хлопец апусціў галаву, насупіўся і адказваў: Куды я пайду?*

Аднойчы паміж хлопцамі спала “баец з вінтоўкай” у абдымку з маладым хлопцам-партызанам. Дзяжурны, які сачыў за зменаў часовых, заўважыў гэта і вадзіў свайго сябра паказаць гэта здарэнне. Хіба гэта было ўпершыню [...]

Сем’і паліцэйскіх былі знішчаныя партызанамі 10 снежня 1942 г. Сярод іх была таксама сям’я Пытэля Рамана Фёдаравіча. Аднак у жывых заставаліся два ягоныя браты – Аляксей і Сазон, якія мелі ўжо ўласныя сем’і. 2 траўня 1943 г. партызаны прыйшлі да Аляксея і забралі яго з сабой, каб забіць. Адвлялі недалёка ад хаты і стрэлілі ў галаву. Аляксей упаў і ляжаў нерухомы. Партызаны вярнуліся да жонкі і загадалі пахаваць мужа, маўляў, “сабаку сабачая смерць”. Жонка пайшла забіраць забітага і... не знайшла яго. Куля прайшла праз шчаку і падбародак Аляксея. Калі партызаны адышлі, ён адшукаў прытомнасць, падняўся і пайшоў у Давыд-Гарадок. Рана жажыла, і ён вярнуўся да сям’і. Калі на Мерліне ствараўся мясцовы партызанскі атрад, начальнік выведкі Каяфюк Іван Самойлавіч растлумачыў Пытэлю, што гэта была памылка... Больш Пытэляў ніхто не крапаў.

У траўні 1943 г. на Мерлінскія хутары сазлучэння “Камарова” (Каржа Васілія Захаравіча) прыбыла група капітана Тамілава Паўла Пятровіча і Сматрова І.А. Яны павінны былі арганізаваць партызанскі атрад імя Чкалава (пазней брыгада “Савецкая Беларусь”. Перш за ўсё было спынена самавольства партызан-забеспячэнцаў з іншых атрадаў. У некаторых выпадках у іх адбіраліся рэквізаваныя коні і скаціна і вярталіся гаспадарам. У нядзелю 6 чэрвеня 1943 г. на сходзе каля грэка-каталіцкай капліцы партызаны давалі абяцанне, што ў далейшым не будуць забіраць у людзей цяглавую сілу.

Хлопцы, якіх забралі ў партызаны ў злучэнне Фёдарова (в. Баравая), былі вярнутыя назад і сталі касцяком новага атраду. Росту моцы атрада найбольш перашкаджала адсутнасць зброі. З-за гэтага нават вярнутыя з Баравой хлопцы на нейкі час былі адпраўленыя да хаты. У нашую кузню прыходзілі партызаны з металічнымі часткамі ружжаў, да якіх прымацоўвалі драўляныя часткі і атрымлівалі зброю. Таксама майстравалі сёдлы.

31 траўня 1943 г. стала вядома, што партызаны бралі валоў з гаспадаркі Калодзіча і праз Луціцкае вазілі салому і дошкі. Гэта на адным з астраўкоў сярод балота недалёка ад Аляксандра Пытэля будаваўся партызанскі лагер. З мясцовых гаспадароў партызаны зацвердзілі двух старастаў: на Астравах – Аўдзейчука Цімафея Фёдаравіча, у Цёмным – Сцяпана Дубіну. На Вяляміцкіх хутарах прызначылі дзесятнікаў, у вёсках – сувязных.

Пасля зімы 1942 – 1943 г. у нас засталася тры каня. Нашыя коні пайшлі на партызанскую службу. Узамен нам пакінулі коней, якія былі загнаныя да смерці, вымучаныя і раненыя. Я іх карміў, паіў, чысціў, даглядаў, працаваў на іх, пакуль яны былі ў нас. Адноўчы я зайшоў да коней і ўбачыў, што вялікі чырвоны конь ляжаў на зямлі і хроп, адкінуўшы галаву. Я напалохаўся і паклікаў брата Антона. Мы прымусілі каня падняцца і пераканаліся, што ўсё ў парадку. Такім чынам конь адпачываў! Ён урэшце рэшт так прывязаўся да мяне, што хадзіў за мной следам як сабака. Увесну двух лепшых коней забралі фёдаравіцы і мне загадалі ісці з імі разам. Партызаны прымусілі мяне чакаць іх каля Заянчкоўскіх, а самі ездзілі па хутарам. Відаць, шукалі самагон, бо прыехалі “вясёлымі”. Коні ветрам панесліся ў Колкі. Ніхто так не ўмеў “дабыць душу” з каня, ніхто над канём так не здэкваўся, як партызаны. Калі будуюцца ўсялякія мемарыялы ў гонар правадзьроў і воінаў, то ў першую чаргу іх трэба было збудаваць у гонар партызанскіх коней.

У Колкаххлопцы, партызаны сапраўдныя і партызаны будучыя весяліліся пры гукахгармоніка. Спявалі. Адна з песень была прастай і прымітыўнай: *Ехалі парні в лодке, один из них утону, его похоронили, и мать его ё...* Іншая песня была больш складанай або гэта была вольная імправізацыя. Я яшчэ да вайны чуў песню, якую спяваў бежанец з Усходу. Відавочна, што гэта была песня ўдзельнікаў бальшавіцкага паходу на Варшаву ў 1920 г.: *Есть Варшава, город велики, а в нём девушки красавы. Будем юбки поднимать, по семь разы закладывать... У гэты раз хлопцы спявалі, што яны будуць е..ць усіх і ўсё: Европу раком поставим... Весь мир будет в крови от советских х...в.* Вось так! [...]

На пачатку стварэння мясцовага атраду да нас зайшлі два партызаны, узброеныя адным аўтаматам. Яны былі ў камандавання мясцовага атраду і іх быццам бы накіравалі за здабычай у вёскі. Але далёка ісці не хацелася, і яны прыдумалі іншае. У гэты час у нас застаўся толькі адзін нізкарослы белы конік. Яны загадалі запрагаць каня і адвезці іх у Колкі. Адвезіў іх. Па дарозе яны зайшлі да Пашкоўцаў і скралі нейкую частку швейнай машынкi. Калі прыехалі ў Колкі, то мяне прагналi, а каня з павозкай пакінулі сабе. У Колках рэквізавалі яшчэ некалькі валоў. Але на

гэты раз з мясцовага атраду за імі арганізавалі пагоню, дагналі, адабралі нарабаванае і аўтамат. Таго, хто вярнуўся без здабычы і без зброі ў свой атрад, адтуль адаслалі назад за аўтаматам. Прыбыўшага павялі па ягоных слядах, зрабілі следства і склалі пратакол. Нельга сцвярджаць, што “*Бог, царь и воинский начальник*”, што партызан адчуваў за сабой нейкую віну. Ён хутчэй думаў, што адбываецца нейкае непаразуменне. Што датычыла нас, то ў сваё апраўданне ён казаў: *У чым справа? Гэта ж кулак! Яго Савецкая ўлада збіралася высласць, але не паспела*. Адсюль рабілася выснова, што гэты чалавек па-за законам і з ім можна рабіць што заўгодна. Гэта былі вынікі бальшавіцкага выхавання.

23 – 24 ліпеня 1943 г. з боку Колак праз Мерлінскія хутары прайшлі калоны партызанаў на Давыд-Гарадок. Падчас бою 25 ліпеня згарэў будынак былой гміны ды інш. 26 – 27 ліпеня партызаны вярталіся. 27 ліпеня два аднаматорныя самалёты скінулі каля 16 бомбаў. Некалькі сем’яў з Давыд-Гарадка і Высокага пасля нападу партызанаў на Давыд-Гарадок прыехалі на Мерлінскія хутары і пасяліся ў кінутых хатах Купрэя Колбіка ды інш. Яны, відаць, былі звязаныя з партызанамі і баяліся помсты немцаў. 9 верасня прыехала з Кароцічаў і ўсялялася ў хату Дзеркача сям’я каваля.

2 жніўня 1943 г. па загаду партызанаў мясцовага атраду ад кожнай гаспадаркі выйшлі адзін-два работнікі на ўборку жыта з палёў, чые гаспадары збеглі ў Давыд-Гарадок пад апеку немцаў. Было ўбрана жыта Кало дзічаў, Колбікаў, Тарчылаў, Пытэлей, Дрынеўскага, Аляксандра Ляўданскага, Трыказюка, Дубойскага, Яўмена ды інш. 5 жніўня жыта пачалі звязіць на малацілкі – каля 200 коп да Калодзічаў і больш 30 коп да нас. 6 жніўня пачалася малацьба. У сярэднім з адной копы намалочвалася 5 пудоў зерня.

8 верасня 30 чалавек прыехала з Давыд-Гарадка ад немцаў, каб забраць маёмасць паліцэйскага Міхлюка. Мясцовыя партызаны іх прагналі, а маёмасць рэквізавалі.

5 кастрычніка на нашу малацілку прывезлі з Цярэблічаў шасцю падводамі 5 копаў жыта. У Франціка Янкевіча пакінулі тры падводы аўса. Капітан Тамілаў загадаў выдаць 7 пудоў жытняга зерня святару Нікадзіму Сцецуры. Уся салом аджыта, што прайшло праз нашу малацілку, засталася нам. Паколькі зерне было павышанай вільготнасці, партызаны развозілі яго па гаспадаркам і загадвалі сушыць. Яшчэ раней прывозілі зерне проса і грачыхі, каб прасушылі, стаўкілі, зрабілі крупу.

8 жніўня даведаліся, што на мінулым тыдні партызаны арыштавалі і прывялі ў лагер двух Шпігановічаў, чатырох Котаў, Наздрына-Падпанка з Серадбор’я, трох Дыфартаў з Колбік. Калі я ўжо быў у партызанах,

хлопцы мне распавядалі, што аднойчы ўначы каля лагера “вельмі брахалі сабакі”. Тамілаў выстраліў некалькі асвятляльных ракетаў [...] Калі пачалі шукаць прычыны дзіўных паводзінаў сабак, выявілі, што нібыта Калодзіч Рыгор Іванавіч па загаду немцаў шукаў партызанаў. Невядома, хто і як ішоў па ягоным слядам, і што было прычынай прыводу ў лагер вышэйназваных людзей. Сам факт, што іх прывялі ў лагер ужо вызначыў іх лёс. Лагер быў засакрэчаны, а патрапіць туды маглі толькі партызаны. Мне невядомы лёс Франка і Валянціна Шпігановічаў. Вядома, што яны былі ў партызанах. Магчыма, іх прыводзілі разам, і яны апраўдаліся. Астатнія былі забітыя.

У Мерлінскіх хутарах, у Чырвоным жыў Канстанцін Ляўданскі. Сям’я ў яго была шматдзетная, а працавітасцю ён не адрозніваўся. У трыццатыя гады ён “працаваў” псаломшчыкам у грэка-каталіцкай капліцы за 5 злотых у месяц. Калі прыйшла Савецкая ўлада, Косцік вельмі хутка пачаў хадзіць з вялікім пісталетам на поясе, як прадстаўнік новага парадку. Потым нейкі час быў настаўнікам, працаваў агентам па нарыхтоўкам і заўсёды паказваў сябе перакананым атэістам. Пасля прыходу немцаў адным з першых пайшоў у паліцыю, стаў старшым паліцэйскім. Яго зрэдку бачылі ў хаце. Казалі, што быў высунуты на пасадку начальніка паліцыі ў Старым сяле. Ягоны сын Грыша адным з першых паступіў у мясцовы партызанскі атрад. Аднойчы ён з заданнем быў пасланы на хутары. Да ночы не вярнуўся. Пайшлі яго шукаць. Аказалася, што Грыша замест вяртання ў лагер займаўся марадзёрствам, зарэзаў у кагосьці авечку і рыхтаваў сабе вячэру. Капітан Тамілаў тады адсутнічаў. Марадзёра прывялі ў лагер і пасадзілі аднаго ў зямлянку. Каля ўваходу стаў часавы. Хлопцы, каб не сумаваў, перадалі яму гармонік. Усе думалі, што пасля вяртання камандзір вызваліць Грышу. Але атрымалася інакш. Партызанаў сабралі ў адно месца. Усе сядзелі вакол Грышы. Адбыўся суд. Было выяўлена, што ягоны бацька пайшоў у паліцыю, што нібыта нехта з Ляўданскіх (Матвей) угаворваў Грышу захапіць у лагера зброю і пайсці да бацькі... Пытанне было пастаўлена так, што ўсе прыйшлі да адной высновы. Жыццё Грышы абарвалася...

[...] 8 кастрычніка 1943 г. я з хлопцамі Станіславам Адамавічам Заянчкоўскім, Уладзіславам Іванавічам Янкевічам, Мікалаем Андрэевічам Бут-Гусаімам, Антонам Рыгоравічам Бут-Гусаімам, Дзмітрыем Трафімавічам Курадымам прыбылі ў партызанскі атрад у Луціцкае як добраахвотнікі. Гэтак мы [...] пакінулі бацькоўскі дом і пайшлі ваяваць. Аднак трэба мець на ўвазе, што хоць мы і былі адарваныя ад дома і сям’і і падвержаныя некаторай вайскавай дысцыпліне, але партызанскі лагер знаходзіўся толькі ў некалькіх кіламетрах ад нашага жытла.

Пасля партызанскага налёту на Давыд-Гарадоку канцы ліпеня 1943 г. немцы выходзілі ў горад толькі ўдзень. Уначы яны хаваліся ў казармах з арганізаванай кругавой абаронай. На ноч горад пераходзіў ва ўладу партызанаў. Навакольныя вёскі пастаянна знаходзіліся ў партызанскім кіраванні. У партызанскага старшыні Васькіна быў агульны сшытак, дзе запісваліся дадзеныя па кожнай гаспадарцы (хто чым багаты). Адпаведна гэтым запісам планавалася норма пастаўкі прадуктаў партызанам.

У гэты час злучэнне Каўпака яшчэ не вярнулася з Карпацкага рэйду, а злучэнні Сабурова і Фёдарова таксама былі на Украіне. Гаспадарамі ў раёне з'яўляліся партызаны мясцовага атрада, а дакладней, брыгады. Толькі два тыдні мы знаходзіліся ў Луціцкім лагеры, потым нас перавялі ў Мужын. На паўночны захад ад хутароў, у княжым лесе знаходзілася сядзіба лесніка. За ёй на пясчаным узвышшы пачалі будаваць новы лагер. Было выкапана каля 30 зямлянак, кожная на 20 чалавек. Поблізу лагера знаходзіўся лесаматэрыял, які застаўся яшчэ з даваенных нарыхтовак. На валах мы падвозілі яго на месца будаўніцтва. Сталярка і дошкі браліся з кінутых хатаў, гаспадары якіх схаваліся ад партызанаў у Давыд-Гарадок. Асобныя зямлянкі былі збудаваныя для камандавання – Тамілава і Смотровая. Жылі яны парамі. Тамілаў з дзяўчынай, што займалася камсамольскай дзейнасцю, а Смотров – з радысткай Валяй.

Радыё працавала ад дынамамашыны з ручкамі, якія трэба было круціць. Для абслугоўвання дынамамашыны і ўстаноўкі антэны былі вызначаныя два хлопцы з Храпуня. Іх называлі “круцільшчыкамі”. У зямлянку з радыёабсталяваннем забаранялася ўваходзіць пабочным асобам.

Сядзібу лесніка разабралі. Самы вялікі пакой перанеслі і закапалі на “гары”. Там месціўся штаб [...] Збудавалі лазню. У Цераблічах на млыне малолі зерне на муку. У лагер прыбывалі абозы з прадуктамі і фуражом. Абжыцца ў лагеры не атрымалася.

Падзеі разгортваліся маланкава. На Кастрычніцкае свята быў вызвалены Кіеў. Фронт перайшоў на правы бераг Дняпра, і хутка пачала гучаць назва горада Оўруч. Гэта быў толькі што вызвалены горад, які непасрэдна прымыкаў да партызанскай зоны. У нашай брыгадзе не хапала зброі. Яна выдавалася толькі таму, хто ішоў на заданне або становіўся на пост. На пасту вінтоўка была толькі ў часавога. Ягонныя зменшчыкі зброі не мелі. Спехам сабралі 300 галоў скаціны, заганалі ў Оўруч і перадалі Чырвонай арміі. Узамен атрымалі 40 падводаў зброі і боепрыпасаў. Толькі пасля гэтага кожны партызан атрымаў зброю. А спачатку Мікалай Данілавіч Колбж і Касінскі ездзілі за ёй у Дубніцк Лельчыцкага раёну. Туды прыляталі самалёты з “Вялікай зямлі”. Лётчык мяняў зброю на

гадзіннікі. Яны тады былі рэдкасцю. Калі гадзіннікбыў у кагосьціз партызанаў, яго ўладальнік выклікаўся на размову да Тамілава, і... гадзіннік адпраўляўся ў Дубніцк. У чужых гадзіннікі забіраліся без размоваў. Партызан-гарадчук, уладальнік гадзінніка якога выклікалі на размову да камандзіра, зразумеў у чым справа і заявіў, што толькі што згубіў гадзіннік. Яму загадалі знайсці. Ён пайшоў і доўга хадзіў па верасу, дзе адбывалася “строевая” падрыхтоўка. Гадзіннік не знайшоў. Бацька Уладзіслава (Іван Людвікавіч Янкевіч) служыў яшчэ ў царскім войску і прынёс да хаты трое кішэнных гадзіннікаў. Уладзіслава выклікалі на размову. Тамілаў абяцаў яму за гадзіннікі аўтамат. Аўтамат выменялі. Але ім карысталіся больш вопытныя партызаны. І толькі пасля таго, як прывезлі зброю з Оўруча, Тамілаў выканаў свае абяцанне і ўласнаручна ўручыў Уладку аўтамат ППШ.

У партызаны прымалі ўсіх. Кожнаму давалася магчымасць крывёю ў баю змыць сваю віну, калі яна была. У нашай брыгадзе былі былыя паліцэйскія, тры ўласаўцы, група хлопцаў з Турава, мадзяраў-жыдоў, якія адступалі з немцамі адсамога Сталінграду, група мужчынаў з Магілёўшчыны (не ведаю, якім чынам яны да нас далучыліся). Брыгада расла як снежавы ком, што каціцца з гары. Прычым, калі нас, “заходнікаў”, як найменей свядомых, прымалі ў атрад з угаворамі, з “усходнікамі” размова была вельмі кароткай: *Збірайся!* “Усходніку” камандзір у пакаранне казаў: *Ідзі да хаты!* “Заходнікі” такіх слоў не чулі.

У канцы лістапада – пачатку снежня на наш фронт хлынула хмара варажых адступаючых войскаў. Апроч немцаў былі мадзяры і ўласаўцы. Яны занялі ўсе вёскі, адразаючы партызанам крыніцы харчавання, сталі наносіць удары па партызанскай зоне. Першымі ахвярамі з нашага атраду сталі Паповіч Іван Мікітавіч (в.Храпунь), Уродніч Васіль Мікалаевіч (в.Вялікія Арлы) і Патрубейка Іван Іванавіч (в.Тураў). Яны загінулі падчас перастрэлкі ў в.Рэмя 28 лістапада 1943 г. Пахавалі іх урачыста з залпамі са стралковай зброі каля Колбікскай школы. Потым прыйшоў час, калі ахвяры былі штодня і хавалі іх проста, без урачыстасцяў.

Напрыканцы 1943 – пачатку 1944 г. на хутарах арганізавалася “самаабарону”. Усіх, хто мог трымаць зброю ў руках, мабілізавалі, загадалі знайсці якую-небудзь зброю, хоць паляўнічую або самаробную. Знайшліся нават вінтоўкі часоў Напалеона. З іх можна было стрэліць, але гільзу з канала ствала трэба было выбіваць дротам. У Сярэдбор’і паставыя з такімі стрэльбамі (Васіль Іванавіч Бесан і Андрэйковец) [...] высталілі па праціўніку... Пакуль “перазаражалі” конныя ўласаўцы іх атачылі і ўзялі ў палон. Не ведаю, якім чынам яны засталіся ў жывых, але канец вайны застаў іх на беразе мора ў Нарвегіі. Цэлымі і здаровымі яны вярнуліся да хаты.

Калі ўзнікла партызанская зона, і ў Мерлінскіх хутарах арганізаваўся мясцовы партызанскі атрад, шлях у Давыд-Гарадок і з яго стаўся небяспечным для цывільнага насельніцтва. І партызаны, і акупанты маглі забіць падарожніка па абвінавачванню ў шпіянажы. Знаходжанне лагэру было засакрэчана. Уваход у яго дазваляўся толькі партызанам. На падыходах да лагэру крупля суткі стаялі пасты. Партызаны без перашкоды прапускаралі ў лагэр байцоў, што вярталіся з задання [...] Тыя, хто пакідаў лагэр павінны былі паказаць пропуск. Абозы з харчаваннем і фуражом спыняліся каля першых двароў Карповічаў за Сярэббор’ем. Хто-небудзь з суправаджаючых партызанаў прыходзіў у лагэр (5 км) і паведамляў пра абоз. Камандаванне накіроўвала людзей (1 чалавек на дзве падводы). Гаспадары заставаліся ў Карповічаў, а партызаны самі суправаджалі абоз у лагэр. Пасля разгрузкі падводы вярталіся назад (1 суправаджальны на 5 падводаў). Падводы з хутароў прыязджалі да Шпігановічаў (2 км ад лагэру). Жонкі даходзілі да пасты, які знаходзіўся на адлегласці 200 м ад лагэру, схаванага за дрэвамі. Толькі камандзіры – Тамілаў Павел Пятровіч і Смятроў Іван Андрэевіч – мелі права без перашкоды праязджаць праз пасты. Астатнія павінны былі падпарадкоўвацца агульнаму парадку [...]

Жыццё ў лагэры ішло сваім арганізаваным парадкам. Хлопцы, якія мелі зброю, у лагэры не затрымліваліся – ішлі на заданне на “чыгунку”, на нарыхтоўку харчавання, па іншым партызанскім справам па загаду камандавання. Тыя, хто застаўся, неслі каравульную службу ў лагэры і вакол яго, займаліся будаўніцтвам і добраўпарадкаваннем лагэру і г.д. У тых, хто прыбываў, вялікаму выпрабаванню падвяргаўся страўнік. Ежы хапала, але яна была даволі аднастайнай і спецыфічнай – тройчы на дзень хлеб і суп са свежай недаваранай гавядзінай. Хлопец з Харомска па прозвішчу Украінец быў накіраваны на кухню гатаваць мяса. Ён рубіў яго невялікімі кавалкамі. У выніку звычайна недавараны кавалак мяса можа было ўзяць у рот, трохі пажаваць і праплынуць. У першыя два тыдні ўсе навічкі хварэлі на панос. Страўнік прызвычайваўся да новай ежы. Трэба згадаць пра неверагоднае марнатраўства. Ежа рыхталася не па норме, а з запасам. Часта недаедзенае вылівалася ў яму, туды ж кідаўся надкушаны кавалак хлеба. Праз пару дзён яма была напоўнена хлебам і мясам. Толькі ў канцы здагадаліся прывезці парася і карміць яго гэтымі адходамі.

У лагэры не было выходных. Была позняя восень, на свежым паветры было холадна, каб не змерзнуць, трэба было варушыцца, працаваць. У рабочыя дні, атрымаўшы заданне, мы былі адносна свабодныя. У нядзелю камандаванне ад’язджала на хутары весці агітацыю. Яны чыталі

лекцыі пра становішча на франтах, пра міжнароднае становішча. Калі я яшчэ не быў у партызанах, радыстка Валя чытала нам доўгі і нудны ліст да Сталіна. Пасля чытання ўсе прысутныя распісаліся ў шкільным сшытку. Камандзіры, што засталіся ў лагеры кантралявалі нас і прымушалі працаваць так, што напрыканцы дня кожны меў на рукахмазалі. Мы ўсе былі людзьмі фізічнай працы, праца не была цяжарам, але ў хаце пасля працоўнага тыдня ў нядзелю адпачывалі. У лагеры ўсё было наадварот. Мы маглі адпачыць на працягу тыдня, затое ў нядзелю прыходзілася працаваць не пакладаючы рук. Тое ж самае назіралася пазней, калі стваралі калгасы. Тыдзень людзі працавалі абыяк, а ў нядзелю абвяшчаўся “воскресник”. На працу выходзілі ўсе – і рабочыя, і служачыя. Праца “кіпела”. Магчыма, гэта былі наступствы ленінскіх суботнікаў [...]

Аднойчы хлопцы былі ў Ольпене. Калі вярталіся, да іх падсеў на падводу ольпенскі хлопец Іван Ляшкewіч са словамі: *Хлопцы, і я з вамі паеду ў партызаны*. Перш за ўсё прыйшлося звярнуць увагу на неадпаведнасць ягонага адзення. Я прыйшоў у атрад у суконнай світцы. Калі стала холадна стаяць на пасту, я адпрасіўся схадзіць да хаты і ўзяў кажух. У хаце ўвосень пастрыглі авечак, спралі, выткалі і пашылі мне суконны касцюм. Іван прыехаў у лёгкім выходным палатняным касцюме і не меў аніякага верхняга адзення. Усе хадзілі ў тым, у чым прыйшлі з дому. Калі б Іван выказаў жаданне пайсці да хаты за адзеннем, камандаванне несумненна пайшло б яму насустрач. Аднойчы ён нават ездзіў на заданне, але ў чым паехаў, у тым і вярнуўся. Калі мы ўдзень ішлі на працу, Івану не было ў чым ісці. Ягоны касцюм не абараняў ад холаду, а камандаванне не звяртала на гэта ўвагі. Працаваць павінны былі ўсе. Іван заставаўся ў зямлянцы нібыта хворы. Ягоная “хвароба” цягнулася да веча, пакуль мы не вярталіся з працы. Потым Іван браў мой кажух, ішоў на кухню да дзяўчат-паварых і “іржаў” там як жарабец. Калі ягоная “хвароба” зацягнулася, да яго прыйшла жонка Тамілава з медыцынскім градуснікам. Іван не разгубіўся і пераканаў яе, што ў яго “шторцевая хвароба”. А наогул, ён быў хлопец сяброўскі. Тыя, хто адпраўляўся на заданне, даручалі яму чысціць зброю, і ён ніколі не адмаўляўся. Аднойчы перад сняданкам гарадчук Косця Лятун быў папярэджаны, што яго адпраўляюць на заданне. Ён аддаў вінтоўку Івану, а сам пайшоў разам з усімі ёсці. Але па дарозе перадумаў, вырашыў, што на заданні паесць малочнае і вярнуўся назад. Хутка ў зямлянцы прагучаў выстрал. Лятун з крыкам выскачыў з зямлянкі на адной назе. З прастралянай другой нагі цякла кроў. Фельчар Панчанка перавязаў рану. Лятуна адправілі да Шпігановічаў на лячэнне. Івана пасадзілі ў “халодную”. Камандаванне вырашыла, што выстраладбыўся не выпадкова, а са злым намерам, каб вывесці са строю

аднаго з лепшых партызанаў. Іван сядзеў у “халоднай пару сутак. За гэты час нехта з камандзіраў ездзіў у Ольпень. Водгукі на Івана былі адмоўныя, і ўначы яго не стала.

Трыццаць зямлянак былі пабудаваныя ў адзін шэраг наверх доўгага пясчанага ўзвышша. “Халодная” знаходзілася пасярэдзіне. Насельнікаў яна мела зрэдку. Звычайна гэта быў адзін чалавек. Толькі аднойчы там сядзелі трое. Каля дзвярэй ставіўся пост. Калі мы цэлы дзень нешта рабілі ў лагеры, было крыўдна назіраць, як каля аднаго чалавека на працягу сутак мерзнуць трое часавых. На пост заступалі ўвечар. Аднойчы пасля перамены каравула я ўбачыў на пасту хлопца, які ўжо суткі стаяў там. Чаму яго не замянілі я не ведаю, але праз некаторы час да нас у зямлянку зайшоў дневальны з паведамленнем, што каля лагера чуліся выстралы. Мы накіравалі яго да палітрука Робезногера. Палітрук нічога не стаў тлумачыць. Калі раніцай мы ўбачылі пустую “халодную”, то ўсё зразумелі. Хто вадзіў вінаватых на расстрэл, не даведаліся.

У 1940 г. у пярканю ў Давыд-Гарадку прыбыў на працу хлопца “усходнік”. Ажаніўся на дзяўчыне ў Турах і, калі яго забралі ў партызаны, меў ужо дзіця. Мы яго звалі не па прозвішчу, а па прафесіі – “пекар”. Аднойчы камандзір роты Шыш загадаў нам (5 чалавек) схадзіць на балота і назбіраць яму журавінаў. Разам з намі быў “пекар”, які ўвесь час выказваў абурэнне камандаваннем. Паміж сабою мы казалі практычна ўсё, даносчыкаў у нас не было. На словы “пекара” ніхто не звярнуў аніякай увагі. Мала лі што набалела ў чалавека. Тым больш, што ён быў чалавекам сямейным, а мы былі юнымі халасцякамі. Хутка пасля гэтага прыбыў абоз з вёсак. Мы хадзілі за ім да Карповічаў. Пасля разгрузкі, калі ўжо сцягнула, і мы суправаджалі абоз назад, некаторыя хлопцы пайшлі па хатам у пошуках малочнага і заначавалі. Раніцай высветлілася, што няма “пекара”. Паслалі хлопцаў у Туры. Тыя вярнуліся з паведамленнем, што “пекар” уначы прыйшоў у сям’ю, забраў жонку з дзіцём і схаваўся ў нямецкіх казармах. У лагеры ўсе слухалі гэтую гісторыю з абурэннем. Побач стаяў гарадчук Кецько, які выказаўся: *А я ведаў, што “пекар” так зробіць...* Тым самым няшчасны сам вынес сабе прысуд. Яго пасадзілі ў “халодную”. Мне самому прыйшлося разам з сябрамі двое сутак ахоўваць яго. Хутка Кецько не стала.

Яшчэ летам з Давыд-Гарадка прыйшла жанчына, якая была перакладчыцай у немцаў. Партызаны загадалі назіраць за ёй. Праз нейкі час яна прагаварылася, што ёй тут нудна, што хутка яна вернецца назад. Пасля гэтых слоў жанчыне не прыйшлося нікуды вяртацца...

Аднойчы хлопцы з Турава былі на заданні ў Мочуле. Ім паказалі падлетка і паведамлілі, што ён з паліцэйскай сям’і, якая пайшла да немцаў

у Давыд-Гарадок. Хлопчыка затрымалі. Ён нічога не казаў нават пад дулам вінтоўкі. Пагроза расстрэлу яго не палохала. Калі ж наламалі лазы, спусцілі штанішкі і добра “ўсыпалі”, стаў больш шчырым. Я выпадкова быў у разведцы ў Сярэббор’ і чуў праз сцяну, як дапытвалі хлопца. Ён распавёў, як яго паклікаў шэф нямецкай жандармерыі, даў цукерак і паабяцаў, што дасць яшчэ, калі хлопчык сходзіць у Мочуль і даведаецца пра партызанаў. Калі вернецца і распавядзе пра іх, то атрымае яшчэ цукерак і... гульніявыя карты. Той, хто дапытваў, запытаў у хлопчыка, калі мы цябе адпусцім, і ты вернешся да хаты, што ты раскажаш нямецкаму жандару? Хлопчык быў разумны і адказаў, што нічога не раскажа пра партызанаў. Ён выйшаў з пакою, дзе яго дапытвалі, скруціў тоўстую самакрутку, выкурыў яе і доўга сядзеў, апусціўшы галаву. І гэтак жыццё, якое толькіраспачалося, па суровым законам партызанскага быту ў тыле ворага павінна было абарвацца...

У другой палове кастрычніка на некалькі дзён мы групай вызьезджалі ў Альгомель і Рэмель за зборам зерня. Калі мы ўжо былі ў Рэмле, прыехаў Валя Шпігановіч з паведамленнем, што ў нашым накірунку валам ідуць франтавыя войскі праціўніка. Валя заклікаў насельніцтва, каб са скацінай і пажыткамі ішлі ў ляс. Людзі не асабліва прыслуховаліся, бо не так проста селяніну пакінуць абжытае месца. Толькі некалькі сем’яў яўна звязаных з партызанамі, бяючыся пакарання з боку ворага, перабраліся ў партызанскую зону. Калі варажыя войскі знаходзіліся на подступах да Альшан, мы пачалі адыход.

Пакінула непрыяцеля і прыйшла ў наш лагер група мадзяраў або румынаў. Не ведаю, ці ўсе, ці частка іх былі жыдамі, але мы іх лічылі жыдамі. Немцы іх выкарыстоўвалі пры будаўніцтве абарончых ліній, а мадзяры адступалі з імі ад Сталінграда. Сярод іх знайшоўся адзін рабочы з мясакампіната, майстар высокага класа. Ён імгненна здымаў з забітай скаціны скуру без адзінага парэзу і рэшткаў мяса на ёй. У прымітыўных умовах ён рабіў усе магчымыя гатункі каўбас. Мяне прыставілі да яго памочнікам з указаннем прыглядаць за ім, каб не падсыпаў у мяса якой атруты. Мы разам працавалі тры тыдні, пакуль не прыйшлося пакінуць лагер. Мяснік, калі прыходзілася апрацоўваць птушак, выбіраў печань, лёгкія, страўнікі, рыхтаваў у каструльцы і частаваў сваіх сяброў. Выпадкова ці не, але ім прадставілі зямлянку са шклом у дзвярах. Дневальны заўсёды мог зазірнуць і ўбачыць, чым яны займаюцца. Іншым разам, седзячы на нарах, яны спявалі песні на незразумелай мове. Сярод іх знайшліся цырульнікі, якія стрылі хлопцаў. Але знайшоўся таксама даносчык, з якім размаўляў палітрук Робезногер. У выніку некаторых іх адправілі ў “зямельны атрад”. Так казалі хлопцы, я асабіста пацвердзіць

гэтага не магу. Яны казалі, што даўно думалі перайсці на савецкі бок, але баяліся, што будучь рэпрэсаваныя іх сем'і [...]

З кожным днём становішча станавілася ўсё больш напружаным. Я ўжо згадваў пра таварышаў, якія загінулі падчас перастрэлкі ў Рэмле 28 лістапада 1943 г. [...]

Як бы ні было, але кастрычніцкія святы і новы 1944 г. мы сустрэкалі ў лагеры. Потым частка людзей з 300 галовамі скаціны пайшла ў Оўруч. У адзін трывожны дзень мы пакінулі лагер і накіраваліся на захад ва ўрочышча *Красны бераг*, прастаялі там дзень. Уначы праз лагер і Мерлінскія хутары прыехалі ў Луціцкае, а калі развіднела праваднік Кажаневіч Мікалай правёў нас княжым лесам праз Будынкі ў Калы. Гэта быў пясчаны бугор пасярод балотаў. Туды яшчэ раней была накіраваная група магілёўчан, якія збудаваў доўгую зямлянку. Аднак абжываць яе мы не сталі. Палітрук Робезногер растлумачыў, што яна для камандавання, а мы павіны збудаваць сабе шалашы, што і было зроблена. У Калах мы прабылі не больш тыдня. Раніцай за намі прыйшоў чалавек з Колак, які вывеў нас сцяжынкай праз мёрзлае балота ў Луціцкае на двор Алехніка, дзе знаходзіўся абоз з Оўруча, 40 падводаў са зброяй. Звалі правадніка Яўхімам.

Партызанаў станавілася ўсё больш. У лістападзе далучыўся да нашай брыгады атрадзіма Кутузава з Іванаўскага раёну [...] Пасля атрымання зброі мы размеркаваліся ў Сярэдбор'і. У асноўным у нас была стралковая зброя, некалькі супрацьтанкавых ружжаў і тры маленькія мінамёты. 19 студзеня 1944 г. на Хрышчэнне раніцай мёрзлым балотам з Мочуля да нас прыйшлі немцы-уласаўцы. Адбыўся бой. Праз гады я чытаў ў газеце апавяданне пра гэты бой аднаго з нашых камандзіраў. Ён пісаў, што партызаны спачатку заманілі ворага. А потым нанеслі яму значныя страты... Магчыма праціўнік не ведаў, што мы атрымалі зброю, бо “пекар” мог распавесці ім, што мы амаль яе не маем. На нас наступалі вопытныя франтавікі. Мы сустрэлі іх шчыльным агнём, але пад градам куль варожага кулямёту, да якога далучыліся яшчэ і мінамёты, мы, як не сорамна прызнавацца, адступалі ў беспарадку.

Пасля Сярэдбор'я мы яшчэ спрабавалі затрымаць праціўніка на Ізбе перад Колбікамі. Пасля нашага адыходу ад Колбік на Варацец і Закружжа, вораг без перашкодаў павярнуў на захад у накірунку лагера. Лагер быў спалены, а вораг тым самым шляхам вярнуўся назад. Усе сялянскія пабудовы па дарозе былі спаленыя, у т.л. і Колбіцкая школа збудаваная яшчэ пры Польшчы пасля смерці Пілсудскага. У Сярэдбор'і ацалела толькі адна хатка Мінчукоў, якая стаяла воддаль. У Колбіках застаўся толькі дом Колбіка Міхалкі, але на наступны дзень яго спалілі самі

партызаны [...] Насельніцтва ратавалася ўцёкамі, таму падчас бою ніхто з жыхароў не загінуў. Мы не ведалі, якія страты панёс вораг. У нас загінула траіх, былі раненыя і загінуўшыя без звесткі. У цэнтры хутароў было спакойна. Камандаванне сабрала нас, выдала па кавалку хлеба з салам, і мы пайшлі назад. Ужо сціямнела. У Сярэдбор'ідагараліхаты, і было відаць, што праціўнік яшчэ не пакінуў вёскі. Але камандзір Трыфанаў забараніў страляць па немцам. Гэта было нашае баявое хрышчэнне, і было крыўдна, што не затрымалі ворага. Засталося толькі задавальненне ад таго (асабліва звярталі на гэта ўвагу хлопцы з Турава), што такой моцнай перастрэлкі як 19 студзеня нават на фронце не заўсёды назіралася. Пасля бою мы размясціліся на хутарах, якія яшчэ засталіся. Некалькі разоў займалі абарону на Ёвах, але ніхто да нас не прыходзіў.

Пасля бою ў Сярэдбор'і прыбылі да нас двое мужчын у чырвонаармейскай форме, распавялі, што яны палонныя, што збеглі з цягніка ў Мікашэвічах і па глыбокай ледзяной вадзе перабраліся праз Прыпяць. Яны прасілі даць зброю і прыняць у свае шэрагі. Іх накіравалі на кухню чысціць бульбу. Мы з цікавасцю слухалі, як яны распавядалі, што як на фронце ўдарыць “кацюша”, то душа салдата радуецца. Потым давалі, што ў немцаў шасціствольны мінамёт б’е амаль як “кацюша”. Сярод ночы аднойчы паднялі *завхоза* Яўхіма і загадалі даставіць у штаб вяроўку. Мы былі на хутары. Гаспадары пайшлі і схавалі ўсю маёмасць. Не ведаю, як Яўхім выйшаў з сітуацыі. Потым высветлілася, што вяроўка была патрэбная, каб звязаць палонным рукі. Яны сапраўды былі палоннымі, не вытрымалі цяжкіх выпрабаванняў, голаду, здрадзілі Радзіму і далі згоду на супрацоўніцтва з ворагам, прайшлі школу шпіянажу ў Германіі. Немцы прывезлі іх у Рэмель і накіравалі да нас. Партызаны пераправілі іх у Мозыр, дзе яны былі расстраляныя.

На пачатку лютага 1944 г. праціўнік з Турава нечакана накіраваўся праз балота на поўдзень у бок Лельчыц, заняў “Горку” каля Іванавай слабады. Усе тры нашыя атрады пайшлі лясамі і балотамі ў тым самым накірунку праз Рубрын і Обзаў, Хвоенск і Азяраны. У Рубрыне яшчэ дагаралі хаты, каля якіх мы ўбачылі траіх забітых цывільных, апранутых у суконныя світкі. Яны ляжалі на спіне з рукамі прыціснутымі да вачэй. Гэта былі людзі, якіх вораг прымусіў быць праваднікамі. Калі іх выкарысталі, то расстралялі, каб яны нічога і нікому не маглі распавесці з убачанага. Калі перадавыя часткі нашай брыгады выйшлі на дарогу, машыны праціўніка курсіравалі па ёй як па сваёй тэрыторыі, без маскіроўкі, з запаленымі фарамі. Некалькі чэргаў з кулямёту аднавілі парадак. У наступную ноч праціўнік выставіў патрулі каля дарогі і адступіў, шчыльна мініруючы ўсё за сабой. Раніцай нашая выведка сустрэла на Горцы чыр-

вонаармейцаў. Цэлы дзень мы правялі разам з імі. Начаваць накіраваліся ў Бужу спаленую карнікамі. Там таксама былі чырвонаармейцы. Праз Колкі мы вярнуліся на хутары, але не надоўга.

Пачынаючы з позняй восені 1943 г. праз нашу зону адна за другой праходзілі групы чырвонаармейцаў колькасцю каля ўзводу. Яны былі выдатна ўзброены і апрануты, мелі рацыю. Нашыя людзі ў якасці праваднікоў вялі іх за Прыпяць. Пасля паходу і вяртання з Горкі ў нашай хаце затрымалася чарговая група вайскоўцаў. Так супала што ў ноч, калі я быў адпушчаны да хаты, салдаты былі паднятыя па трывозе пасля стрэла часавога. Яго прывялі раненага ў руку. Ранены сцвярджаў, што ў цемры на яго напалі неведомыя і спрабавалі выкрасці. Салдату дапамагло тое, што апроч аўтамату ён быў узброены яшчэ і пісталетам. Я хутка апрануўся і пабег у атрад, які стаяў у Янковічаў. Гэта было каля 1 км. На падыходзе мяне спыніў брат Міхась, які, стоячы на пасту, чуў падазронаыя гукі. На наступны дзень партызаны хадзілі па слядам, але нічога падазронага не знайшлі. З гэтага моманту наша сям'я была пазначаная камандаваннем як нядобранадзейная.

Згодна гістарычных дадзеных, аб'яднанне нашай брыгады з Чырвонай арміяй адбылося 16 лютага 1944 г. Верагодна, якраз у гэты дзень нас (каля 900 чалавек) накіравалі ў запасны полк у Мозыр. Куды б партызанаў не адпраўлялі, іх маршрут быў вядомы толькі камандаванню. Байцам ведаць пра гэта забаранялася. Так было паўсюдна, так было і ў нас. Мы адпраўляліся ў Мозыр, не ведаючы, куды, навошта і на які тэрмін мы ідзем.

Двойчы – у верасні 1939 г. і летам 1941 г. – мабілізацыя закранула ў нас толькі частку ваеннаабавязаных. Амаль усе яны пасля “бліцкрыга” вярнуліся да хаты. З восені 1943 г., пачынаючы ад самаабароны, праводзілася татальная мабілізацыя. Пакуль што пазбеглі яе толькі вёскі ў наваколлі Давыд-Гарадка, які былі занятыя ворагам. Пасля вяртання з паходу на Горку Тамілаў сабраў ваеннаабавязаных з Веляміцкіх хутароў у Засях, у хаце Макарушкі. Кожны з мужчын станавіўся перад камандзірам. Тамілаў запісваў у сшытак прозвішча, імя, імя па бацьку і голасны пытаўся: Ваяваць хочаш? Які ўжо год ішла вайна, у якой удзельнічалі мільёны! Што чалавек мог адказаць? Усе за адзінкавымі выключэннямі (дрэннае здароўе) адказвалі: *Хачу*. Потым трэба было распісацца.

У Мерлінскіх хутарах гэтая працэдура адбывалася ў хаце майго бацькі. Раніцай нас пастроілі ў два шэрагі на двары Янковічаў, загадалі выкінуць з кішэняў і сумак гранаты і патроны. Толькі ў некаторых пакінулі вінтоўкі і па дзесятку патронаў. Мы пайшлі ў Колкі, дзе пераначавалі і пайшлі далей на ўсход.

Вёскі ў Тураўскім і Лельчыцкім раёнах былі спаленыя да тла. Людзі жылі ў лясных зямлянках. Сустрэкаліся хворыя тыфам, з якімі разам прыходзілася начаваць. Мы ішлі без запасаў прадуктаў, на “падножным корме”. Добрыя людзі кармілі нас бульбай. Магчыма, не праўсё трэба пісаць, але напішу, каб ведалі, як людзі спрабавалі ў кожных умовах шукаць выгоду для сябе. Хлопцы з Колак распавядалі, што першапачаткова, калі толькі ўзнік лагер у Луціцкім і людзей было вельмі мала, стол быў агульны, і ўсё аб’ядаліся нават катлетами. Калі лічба партызанаў вырасла, катлеты і найсмачнейшыя стравы прызначаліся толькі для вышэйшага камандавання. Астатнія павінны харчавацца за агульным сталом. Аднойчы я чуў, як камандзір аддзялення Занкін скандаліў з паварыхамі, каб яму як заслужанаму, рыхтавалі камандзірскі стол. Каўбасу ў лагеры мы таксама рабілі не для радавых партызанаў.

Георгій Ксенафонтавіч Маркоўнін прывёз старому Панфілу Чырцу парася, забяспечыў кармамі і загадаў адкарміць. Мясцовыя атрады да прыходу немцаў паспелі забраць у вяскоўцаў некаторыя запасы прадуктаў. Затое атрад імя Кутузава, які прыбыў з Іванаўскага раёну, не меў такіх запасаў і па-сапраўднаму галадаў. Падчас паходу на Горку я чуў ад дзяўчыны з гэтага атраду, што людзі згаладаліся настолькі, што нават нагая жанчына не выклікала б у мужчыны ніякіх эмоцый. Адзін з камандзіраў атрада імя Кутузава ў пошуках прадуктаў знайшоў у Чырца свінню для Маркоўніна, і хоць стары папярэдзіў, што гэта партызанская свіння і корміць ён яе для камандзіра, той яе забраў. Калі Маркоўнін пра гэта даведаўся, то знайшоў “кутузаўца” і ўдарыў у твар.

Перадвыхадам у Мозыр камандаванне пачало загадзя рыхтавацца. Камандзір роты Шыш загадаў Шпігановічу і мне ўзяць мяшок і назбіраць курэй па дварам. Мы з Франкам абышлі дзесятак двароў, але здабылі толькі адну курку. Затое Антон Сцяпанавіч Дубіна прынёс палову мяшка. Мясік мадзьяр іх апрацаваў. Потым я даведаўся, што тры самагонныя апараты рабілі самагон для камандзіра. Сем дзён мы дабіраліся да Мозыра. І кожны дзень з месца, дзе спынялася камандаванне, даносіліся вясёлыя песні. Гэта не былі п’яныя оргіі, але без выпіўкі і добрай закускі не абыходзілася.

Каля 900 чалавек накіравалі ў запасны полк, а тыя, што засталіся з камандаваннем лічыліся знішчальным атрадам.

Увесну ў Рубрыне стаў батальён чырвонаармейцаў. Мой бацька наладзіў апарат і выгнаў самагон. Як мужі на мёд, на выпіўку сабраліся камандзіры. Шыш, калі выпіў, то пачаў распавядаць маім бацькам, што адправіў мяне ў Маскву на вучобу, “чалавекам зрабіў”.

Падчас арганізацыі самаабароны і адпраўкі ваеннаабавязаных у запасны полк некалькі мужчын старэйшага ўзросту схаваліся. Гэта рас-

цанілі яе дэзерцірства і цэлы полк НКУС ганяўся за імі па кустам. Да злоўленага Франца Янкевіча прыйшлі камандзіры. Іван Ільч Андрэеў сказаў яму, што заўтра на шыю накінуць шляю, прычэпяць барану і прымусяць валачы яе па замініраванаму полю. Каб уміласцівіць начальства, іх шчодра пачаставалі. Начальнікі не адмаўляліся, бо якраз і разлічвалі на гэта.

Чырвонаармейцы пайшлі да сялянаў і запатрабавалі, каб тыя іх пачаставалі. Сяляне былі беднымі, да таго ж зразумелі, што чырвонаармейцы – гэта не партызаны, што яны атрымліваюць паёк, што ў іх вайсковая дысцыпліна, што вымагальніцтвам яны займацца не будуць, і адмовілі. Расчараваныя салдаты, якія былі галоднымі (ведаю па свайму вопыту), сустрэлі майго старэйшага брата Міхася. Убачылі мужчыну прызыўнога ўзросту і прынялі яго за дэзерціра, звязалі па руках і трымаі пакуль афіцэр НКУС Капусцін не загадаў яго адпусціць.

З пацяпленнем людзей з прыфрантавой паласы пачалі эвакуіраваць. Мерлінскіх хутаранаў адправілі ў лес каля Колак, дзе кожны збудаваў сабе шалаш. Паўднёвыя вёскі, якія межавалі з партызанскай зонай, былі эвакуіраваны на поўнач да Прыпяці. Потым людзі распавядалі, што каровы на заліўных лугах давалі шмат малака.

У Колкі з Горкі быў працягнуты кабель, устаноўлена тэлефонная сувязь. Прыбылі прадстаўнікі МГБ і НКУС. Капусцін знайшоў маіх сваякоў у Куранях. Зразумела, што людзей трэба было пакарміць. Прыгатавалі ежу, нарэзалі сала, паклалі відэльцы, запрасілі за стол. Звярнулі ўвагу, што хлопцы абыходзіліся аднымі рукамі, відэльцаў быццам не заўважылі. Капусцін застаўся ў нашым раёне да выхаду на пенсію. Ён быў прыстойным чалавекам, яго ўсе любілі і паважалі [...]

Пасля адпраўкі ў запасны полк ужо не было такіх буйных баёў, як 19 студзеня 1944 г. Не было спалена больш аніводнага двара. Яшчэ адна варожая групоўка пранікла ў самы цэнтр Мерлінскіх хутароў. Мы ўступілі з ёй у бой на балоце за Варотцем. Калі пачалася перастрэлка, то група чырвонаармейцаў, якая спынілася ў нашай хаце, з дапамогай мясцовых хлопцаў ляснымі сцяжынкамі выйшла ў фланг праціўніку, і прымусіла немцаў адступіць. На поле бою застаўся забіты эсэсавец [...]

У Падліп'і каля Засей знаходзіўся лагэр атрада імя Ракасоўскага. У асноўным гэта былі людзі з Вялеміцкіх хутароў. Акупанты выкарысталі блізкасць Вялемічаў і Ольпеня да Давыд-Гарадка і вывезлі адтуль шмат людзей на працу ў Германію. Яшчэ з часу з'яўлення нямецкіх франтавікоў у Вялемічах засталася вайсковая частка, у Лашэвічах – нямецкі пост. Менавіта адсюль немцы рабілі вылазкі на Вялеміцкія хутары – Боркі, Засі ды інш. Паколькі туды дабіраліся пераважна водным шляхам, па

рэках Яцелі і Льва, то мясцовае насельніцтва было прымушана перавозіць нямецкіх салдат лодкамі.

Аднойчы немцаў везлі лодкамі Іван Пішчык і Фёдар Кананчук. На Немчы партызаны з кулямётам залезліна дуб. Калі лодка праплывала ў іх поле зроку, яны пачалі рукамі падаваць знакі, каб лодачнікі кіравалі да іх. Цяжка сказаць, што здарылася б у гэтым выпадку. Але лодачнікі павярнулі лодкі ў супрацьлеглым кірунку, спрабавалі абмінуць дуб. Партызаны кулямётным агнём расстралялі ўсіх.

Пасля гэтага здарэння немцы пачалі паліць сялянскія хутарскія пабудовы. І не толькі хутарскія. Вялікая вёска Рубель была спаленая цалкам. Нейкім чудам захавалася толькі царква. Спалілі яе засувязь з партызанамі.

Дробныя сутычкі адбываліся паўсюдна. Немцы рабілі засады на партызанаў, а партызаны – на немцаў. Атрад імя Ракасоўскага быў вымушаны пакінуць свой лагер і перайсці на базавы лагер брыгады ў Мужыне. Група партызанаў, якая вярталася з задання, зайшла ў пакінуты лагер у Падліп’і пераначаваць. Раніцай каля лагера з’явіліся немцы з аўчаркай. Пачалася перастрэлка. Партызаны адышлі да лесу, але адзін з іх загінуў. Загінуўшага перацягнулі волакам праз балота і пахавалі каля Колбікскай школы [...]

Рука акупанта не мела літасці. Толькі ў Ольпене былі пакараныя за сувязь з партызанамі 13 чалавек мірных жыхароў. Шасцярых забілі яшчэ ў 1941 г., астатніх – у 1942–1944 г. Дзеля запалохвання некаторых павесілі ў вёсцы на тэлеграфных слупах і працяглы час не дазвалялі іх здымаць. 16 чалавек было пакарана ў Вялемічах, у т.л. былі забітыя дзве сям’і. Сям’я Мамайко Рыгора Фёдаравіча складалася з сямі чалавек. Жонка Кацярына Францаўна была дэпутатам сельсавету. Яны жылі на хутары ва ўрочышчы Борачкі. Карнікі прыйшлі на свіганку. Яны забілі ўсіх хто быў у хаце, а хату і іншыя будынкі падпалілі. Казалі, што двое дзяцей паспелі схавацца ў лесе, а адна дзяўчына была ў в.Ладцы ў Андрэя Сямёнавіча Ранцэвіча. Дзяцей быццам бы нехта зуседзяў адвёў у паліцэйскі участак. Дзяўчына, магчыма, выжыла б, але яе заўважыў мясцовы паліцэйскі Рало Мікалай Фёдаравіч. Ён жа адвёў яе на ўчастак. Пасля вайны Рало ўладкаваўся на працу аэнтам па нарыхтоўкам. Прыехаў да Ранцэвічаў і паводзіў сябе нахабна. Ранцэвіч, які ваяваў за Савецкую ўладу, не стаў цяпець прыніжэння і паведаміў у адпаведныя органы. Таксама распавёў пра дачыненне Рало да смерці дзяўчыны. Рало асудзілі і адправілі на працяглы тэрмін у лагер. Іншая сям’я, гаспадыня ў якой таксама была да вайны актывісткай, была расстраляна ў 1942 г. у адсутнасць мужа. Забілі гаспадыню і трох дзетак. Калі муж (Карчэўскі Андрэй Іванавіч) даведаўся, што жонка Аляксандра Іванаўна і дзеці забітыя, а дом спалены, то ад гора павесіўся.

Зялёнкевіч Павел Максімавіч і Аляшкевіч Пётр Фёдаравіч (1906-1976) лавілі на р.Льве рыбу, калі да іх падышоў партызан і папрасіў, каб перавезлі на другі бераг. Не ведаю, як яны пасмелі адмовіцца, але не перавезлі яго. Партызан пайшоў шукаць іншую магчымасць, але патрапіў на нямецкую засаду і загінуў. Пасля вайны ў Велямічы прыехаў брат загінуўшага, знайшоў нявольныхвіноўнікаў смерці партызана. Яны падзялілі лёс Рало.

Партызаны на зіму былі размеркаваныя па хатам. Паўсюдна выстаўляліся пасты. Калі на наш двор заехаў Кірыс з таварышам, двое часавых (Камар з Сярэдбор'я і хлопец з Колак) спалі на свежым паветры. Вяртаючыся назад Кірыс расстраліў з аўтамата Камара. Другі часавы абудзіўся, і ў якасці пакарання быў накіраваны ў запасны полк у Мозыр.

Днём аб'яднання нашай брыгады з Чырвонай арміяй лічыцца 16 лютага 1944 г., калі групу ў 900 чалавек адправілі ў Мозыр. Раён быў вызвалены напачатку ліпеня 1944 г. За чатыры месяцы пасля нашага адыходу партызаны паспелі знішчыць усіх сялянскіх свіней. У некаторых выпадках забівалі нават паросных. Брат Міхась распавядаў, што падчас вяртання з чыгункі іх група знайшла ў сялянкі свінню. Хацелі забіць, але брат разабраўся, што свіння паросная і пераканаў таварышаў яе пакінуць. Потым даведаўся, што гаспадыня свінні, адзінокая жанчына пасля вызвалення збудавала сабе хату, а асноўнай крыніцай сродкаў сталі парасяты.

“Дух партызаншчыны” – становішча, калі з сялянскага падворка можна было забіраць, што заўгодна, знікаў вельмі доўга. Ад чырвоных партызанаў ён перайшоў да ўкраінскіх нацыяналістаў. Пасля таго як фронт пайшоў на захад, яны пачалі наведваць хутары і вёскі. Разам з імі прыходзілі дэзерціры, якія ператварыліся ў звычайных бандытаў. Прыйшлося прыкласці вялікія намаганні дзеля іх ліквідацыі. Пасля вяртання са шпіталю я працаваў на пошце. Амаль штодня ў сельсавет прыходзілі адзінокія жанчыны і ўдовы і распавядалі, што ўначы ў іхнешта было скрадзена. Я сам аднойчы ўначы сутыкнуўся са злодзеямі Двое мужыкаў скралі з хлява ўдавы Лукаша Вярэніча двух авечак. Калі б яны ішлі спакойна, то ў цемры я б нічога не заўважыў, але яны кінулі авечак і збеглі праз балота. У Кароцічах Вінцусь Ляўданскі, былы вязень польскай турмы на Свентакшыскіх гарах, дэпутат Народнага сходу Заходняй Беларусі, старшыня сельсавету і служачы лясной гаспадаркі пасля вызвалення стварыў злачынную групу. Яны кралі свіней, выдзіралі мёд з вуллёў. Былі асуджаныя ў Давыд-Гарадку. З улікам мінулага Вінцуся яго асудзілі толькі на тры гады. Людзі смяяліся, распавядаючы, як пасля прысуду Вінцусь прыгаворваў: *Нічога. Зіма-лета, зіма-лета, зіма-лета – і я на свабодзе [...]*

Вёска Велямічы. 1989 г.

Пераклад з расейскай мовы і каментар Алеся Смаленчука.